

LEKSIKOLOGIYANING PREDMETI, VAZIFALARI VA BOSHQA TILSHUNOSLIK SOHALARI BILAN ALOQASI

Dexqonboyeva Maftuna Abduraxim qizi

Namangan viloyati University of business and science

Filologiya va tillarni o'qitish yo'nalishi

O'F 24-23-guruh talabasi

Ilmiy rahbar Xabibillaev Nodirbek Nosirjon o'g'li

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17445944>

ARTICLE INFO

Received: 1st October 2025

Accepted: 15th October 2025

Published: 22nd October 2025

KEYWORDS

Leksikologiya, tilshunoslik, so'z boyligi, semasiologiya, fonetika, morfologiya, sintaksis, stilistika, etimologiya, onomastika, frazeologiya, lug'atshunoslik, semantika, til tizimi, ma'no tuzilmasi.

ABSTRACT

Mazkur maqolada leksikologiya fanining predmeti, asosiy vazifalari hamda boshqa tilshunoslik sohalari bilan o'zaro aloqadorlik masalalari yoritilgan. Leksikologiya tilshunoslikning muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, tilning so'z boyligini, uning shakllanish manbalari, semantik tuzilmasi, ma'no turlari va rivojlanish jarayonini o'rganadi. Maqolada leksikologiyaning nazariy asoslari, uning fonetika, morfologiya, sintaksis va stilistika kabi sohalar bilan bog'liqligi ilmiy tahlil qilingan. Shuningdek, semasiologiya, frazeologiya, etimologiya va onomastika bilan o'zaro munosabati ham yoritilib, leksikologiyaning zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqotda leksikologiya fanining amaliy ahamiyati, xususan, lug'atshunoslik, tarjimashunoslik hamda kompyuter lingvistikasi sohalaridagi qo'llanishi ham tahlil etilgan. Maqolada so'z boyligining rivoji, yangi so'zlarning paydo bo'lishi va til orqali ijtimoiy-madaniy jarayonlarning aks etishi masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kirish

Til - bu inson tafakkuri, hissiyoti va madaniyatining eng muhim ifoda vositasidir. Har qanday millatning ma'naviy boyligi, madaniyati va tafakkuri, eng avvalo, uning tilida, xususan, so'z boyligida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham tilshunoslik fanining har bir bo'limi til tizimining turli jihatlarini o'rganar ekan, leksikologiya ana shu tizimning markaziy qismini - so'z va uning ma'nosini tadqiq etadi. So'z inson tafakkurining moddiy ko'rinishi bo'lib, u orqali inson o'z fikrini, his-tuyg'ularini va ijtimoiy munosabatlarini ifodalaydi. Shu bois leksikologiya tilshunoslikda alohida ahamiyatga ega, mustaqil fan sifatida shakllanib, doimiy ravishda rivojlanib kelmoqda. Leksikologiya so'zi yunoncha "lexikos" - "so'zga oid" va "logos" - "ta'limot" so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, "so'z haqidagi ta'limot" degan ma'noni bildiradi. Ushbu fan tildagi barcha so'zlarning kelib chiqishi, ma'nosi, tuzilishi, ishlatilishi va taraqqiyotini o'rganadi. Tilning lug'at tarkibi doimiy o'zgarishda bo'lib, jamiyat taraqqiyoti, madaniyat, ilm-fan, texnologiya va ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq holda boyib boradi. Shuning uchun leksikologiya nafaqat so'zlarning hozirgi holatini, balki

ularning tarixiy shakllanishi va o'zgarish jarayonlarini ham o'rganadi. Leksikologiyaning asosiy predmeti - bu tildagi so'z boyligi, ya'ni leksik tizimdir. So'zning ma'nosi, tuzilishi, semantik guruhlanishi, ularning o'zaro bog'liqligi hamda qo'llanish doirasi leksikologiyaning markaziy masalalarini tashkil etadi. Leksikologiya so'zlarni faqat alohida birlik sifatida emas, balki til tizimining faol elementi sifatida, ya'ni boshqa til birliklari - fonemalar, morfemalar, sintaktik birliklar bilan aloqada o'rganadi. Bu esa uni tilshunoslikning boshqa tarmoqlari bilan uzviy bog'laydi. Tilshunoslikda leksikologiyaning fonetika, morfologiya, sintaksis va stilistika bilan aloqasi o'ziga xos o'rin tutadi. Masalan, fonetika so'zning tovush tarkibini, morfologiya esa so'zning grammatik tuzilishini o'rganadi. Leksikologiya esa bu ikki sohadan farqli o'laroq, so'zning ma'nosiga, semantik jihatlariga e'tibor qaratadi. Ammo bu sohalar o'zaro ajralgan emas ular bir butun til tizimining turli qatlamlarini tashkil etadi. Stilistika esa so'zning uslubiy boyligini, turli nutq uslublarida qanday qo'llanilishini tahlil qiladi. Shu tariqa, leksikologiya barcha tilshunoslik tarmoqlari bilan bevosita yoki bilvosita bog'liq bo'lib, tilni mukammal o'rganish uchun ular o'rtasidagi uzviy aloqadorlikni anglash muhimdir. Leksikologiya fanining vazifalari juda kengdir, u so'zlarning kelib chiqish manbalarini aniqlash, ularning ma'no turlarini belgilash, sinonim, antonim, gomonim kabi leksik hodisalarni tahlil qilish, yangi paydo bo'layotgan so'zlarni o'rganish, tarixiy qatlamlarni aniqlash kabi masalalar bilan shug'ullanadi. Bundan tashqari, leksikologiya til boyligining madaniy, tarixiy va ijtimoiy mohiyatini ochib berishga ham xizmat qiladi. Masalan, tildagi qadimiy so'zlar millat tarixidan, yangi so'zlar esa jamiyat taraqqiyotidan darak beradi. Bugungi globallashuv davrida leksikologiya fanining dolzarbligi yanada ortib bormoqda. Axborot texnologiyalari, internet tili, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda paydo bo'layotgan yangi so'zlar, qisqartmalar, xorijiy so'zlarning o'zlashtirilishi leksikologik tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlarni ochmoqda. Shu sababli zamonaviy leksikologiya nafaqat nazariy tahlil bilan, balki amaliy yo'nalish ya'ni lug'atshunoslik, tarjimashunoslik, terminologiya, kompyuter lingvistikasi bilan ham uzviy aloqada rivojlanmoqda. Shuningdek, leksikologiya semasiologiya - so'z ma'nolarini o'rganuvchi fan, etimologiya - so'zlarning kelib chiqishini o'rganuvchi fan, frazeologiya- barqaror birikmalarni o'rganuvchi fan bilan ham chambarchas bog'liqdir. Ushbu sohalar o'zaro hamkorlikda tildagi leksik birliklarning to'liq manzarasini ochib beradi. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, til tizimini chuqur o'rganish, uning lug'at boyligini ilmiy asosda tahlil qilish, so'zlarning o'zaro semantik aloqalarini aniqlash nafaqat tilshunoslar, balki tarjimonlar, adabiyotshunoslar, madaniyatshunoslar va axborot texnologiyalari mutaxassislari uchun ham muhim ahamiyatga ega. Chunki til orqali xalqning dunyoqarashi, urf-odati, tarixiy tajribasi va milliy o'zligining ifodasi namoyon bo'ladi. Shu bois, ushbu maqolada leksikologiya fanining predmeti va vazifalari bilan bir qatorda, uning boshqa tilshunoslik sohalarini bilan uzviy aloqadorligi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi leksikologiya fanining nazariy va amaliy ahamiyatini yoritish, so'zning til tizimidagi o'rnini ko'rsatish va zamonaviy lingvistik yo'nalishlar bilan bog'liq jihatlarini ochib berishdan iboratdir.

Asosiy qism

Leksikologiyaning mohiyati va predmeti

Leksikologiya - bu tilshunoslikning so'z boyligini o'rganuvchi tarmog'idir. U tilning leksik tizimini, ya'ni so'zlarning ma'nosi, shakli, ishlatilish sohasi va o'zaro munosabatini tahlil qiladi. Tilning so'z boyligi insoniyat tafakkurining mahsuli bo'lib, jamiyatning madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy hayotini ifodalaydi. Shuning uchun leksikologiya tildagi so'zlarning faqat lug'aviy shaklini emas, balki ularning tarixiy ildizi, ma'no o'zgarishlari va qo'llanish xususiyatlarini ham o'rganadi. Leksikologiyaning asosiy predmeti bu so'zdir. So'z tilning eng kichik, lekin mustaqil ma'no ifodalovchi birligidir. Har bir so'z tildagi boshqa birliklar bilan ma'no jihatdan bog'langan bo'ladi. Masalan, "o'qituvchi" so'zi "o'quvchi", "ta'lim", "maktab" kabi birliklar bilan

leksik-semantik aloqada turadi. Shu bois, leksikologiya tildagi so'zlar o'rtasidagi semantik munosabatlarni ham tahlil etadi.

Leksikologiyaning asosiy vazifalari

Leksikologiya fani oldida bir qator nazariy va amaliy vazifalar turadi. Uning asosiy vazifalariga tilning so'z boyligini tizimli o'rganish, so'zlarning semantik tuzilishini, ularning ko'p ma'noliligi va sinonimiyasini tahlil qilish, yangi so'zlarning paydo bo'lish manbalarini va jarayonlarini aniqlash, tilning lug'at tarkibini tarixiy jihatdan tadqiq etish, frazeologik birliklar va ularning semantik o'ziga xosliklarini o'rganish, lug'at tuzish tamoyillarini ishlab chiqish kiradi. Leksikologiya amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Masalan, u tarjima ishlarida, avtomatik matn tahlilida, tilni o'qitish metodikasida va zamonaviy kompyuter lingvistikasi sohasida keng qo'llaniladi. Shuningdek, leksikologik bilimlar yordamida lug'atlar tuziladi, yangi atamalar yaratiladi va til siyosatida muhim rol o'ynaydi.

Leksikologiya va boshqa tilshunoslik sohalari o'rtasidagi aloqadorlik

Tilshunoslik fanlari o'zaro chambarchas bog'liq. Leksikologiya ham mustaqil tarmoq bo'lishiga qaramay, boshqa sohalar bilan uzviy aloqada faoliyat yuritadi. Fonetika bilan aloqasi - so'zlarning tovush tarkibi va talaffuzi leksik birlikning shaklini belgilaydi. Masalan, talaffuzdagi farq ma'noni o'zgartirishi mumkin. Morfologiya bilan aloqasi - so'zning tuzilishi, uning morfemalardan tashkil topganligi leksik ma'noga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Sintaksis bilan aloqasi - so'zlar gap tarkibida birikish orqali o'z ma'nosini to'liq ifodalaydi. Stilistika bilan aloqasi: leksikologiya so'zlarning uslubiy imkoniyatlarini o'rganib, ularning badiiy va nutqiy qiymatini belgilaydi. Bundan tashqari, leksikologiya semasiologiya, etimologiya, frazeologiya, onomastika kabi maxsus tarmoqlar bilan ham chambarchas bog'liq. Semasiologiya so'z ma'nolarini, ularning o'zgarish sabablari va turlarini o'rganadi. Etimologiya so'zlarning kelib chiqishi, tarixiy ildizi va shakllanish yo'lini tahlil qiladi. Frazeologiya barqaror so'z birikmalarini, ularning ma'nosi va nutqdagi vazifasini tadqiq etadi. Onomastika esa inson, joy, daryo, tog' va boshqa nomlarning kelib chiqishini o'rganadi.

Leksikologiyaning zamonaviy yo'nalishlari

Bugungi kunda leksikologiya faqat nazariy fan bo'lib qolmay, amaliy tarmoqlarga ham kirib bormoqda. Xususan, kompyuter leksikologiyasi, korpus lingvistikasi, avtomatik tarjima tizimlari kabi sohalar leksik tahlilga asoslanadi. Shuningdek, yangi so'zlarning neologizmlar shakllanishi, so'zlarning eskirishi arxazimlar, so'zning ma'nodagi o'zgarishlari semantik siljishlar ham zamonaviy leksikologiyaning dolzarb masalalaridan biridir. Masalan, texnologiya rivoji bilan "smartfon", "onlayn", "chatbot" kabi so'zlar o'zbek tilining lug'at tarkibiga kirib keldi. Bu esa leksikologiya doimo rivojlanib, jamiyat o'zgarishlariga moslashib borayotganini ko'rsatadi.

Leksikologiyaning amaliy ahamiyati

Leksikologiya faqat nazariy bilim emas, balki amaliy jarayonlarga ham bevosita xizmat qiladi. U lug'at tuzishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi, tilni o'qitishda so'z boyligini kengaytirib beradi, tarjima ishlarida ma'no aniqligini ta'minlab beradi, madaniyatlararo muloqotni kuchaytirib beradi, nutq madaniyatini oshiradi.

Tilning so'z boyligini o'rganish orqali millatning tafakkuri, dunyoqarashi, qadriyatlari va tarixini anglash mumkin. Shu sababli leksikologiya har bir xalqning madaniy merosini asrashda muhim o'rin tutadi.

Xulosa

Leksikologiya tildagi soʻz boyligini oʻrganishga qaratilgan eng muhim tilshunoslik yoʻnalishlaridan biridir. U til tizimining yuragi sanaladigan soʻzlarning shakli, maʼnosi, qoʻllanish doirasi hamda oʻzaro aloqalarini tahlil etadi. Bu fan nafaqat soʻzning tuzilishini, balki uning tarixiy ildizlarini, ijtimoiy hayotdagi oʻzgarishlarga moslashuv jarayonini ham yoritib beradi. Tildagi har bir leksik birlik xalqning hayoti, tafakkuri va madaniyatini oʻzida mujassamlashtiradi. Shu sababli soʻzlarni chuqur oʻrganish orqali nafaqat lingvistik, balki maʼnaviy va tarixiy maʼlumotlar ham aniqlanadi. Leksikologiya ana shu maʼnaviy qatlamlarni ochib berish, tilni jonli organizm sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur fan oʻzining vazifalari orqali boshqa koʻplab tilshunoslik tarmoqlari bilan oʻzaro bogʻliqlikda ishlaydi. Fonetika, morfologiya, sintaksis va stilistika kabi sohalar bilan hamkorlik leksik birliklarning tovush, shakl va uslubiy xususiyatlarini yanada chuqurroq tahlil etish imkonini beradi. Shu bilan birga, semasiologiya, frazeologiya, onomastika va etimologiya bilan integratsiya leksikologiyani yanada kengroq ilmiy doiraga olib chiqadi. Zamonaviy davrda leksikologiya yangi shakllar kasb etib, kompyuter lingvistikasi, korpus tahlili, avtomatik tarjima tizimlari va sunʼiy intellekt sohalariga kirib bormoqda. Texnologik taraqqiyot tildagi oʻzgarishlarni tezlashtirgan bir paytda, leksikologiya bu jarayonlarni kuzatish, tahlil qilish va tizimlashtirishda muhim rol oʻynaydi. Tilga kirib kelayotgan yangi atamalar, qisqartmalar, xorijiy soʻzlarning milliy tilga moslashuvi ham leksikologiyaning zamonaviy tadqiqot yoʻnalishlariga kiradi. Shuningdek, bu fan tilni oʻqitish metodikasida, lugʻatchilik amaliyotida va tarjimashunoslikda ham alohida ahamiyatga ega. Leksik bilimlar yordamida oʻquvchi soʻz maʼnosini chuqurroq anglaydi, til boyligini toʻgʻri qoʻllay oladi va nutq madaniyatini rivojlantiradi. Shu boisdan, leksikologiya nafaqat lingvistik nazariya, balki amaliy faoliyat uchun ham zaruriy fan hisoblanadi. Leksikologiya tildagi soʻzlarning ichki tuzilishini, maʼno qatlamlarini, tarixiy shakllanish jarayonlarini va ularning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini ochib beruvchi keng koʻlamli ilmiy tizimdir. U tilning uzviy rivojini taʼminlaydi, lugʻat tarkibining boyishini kuzatadi va xalqning madaniy ongini saqlashga xizmat qiladi. Shu sababli leksikologiya har bir milliy til taraqqiyotining tayanch ustunlaridan biri boʻlib, zamonaviy tilshunoslik fanlari orasida oʻziga xos oʻringa ega.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Abduazizov, A. A. Umumiy tilshunoslik. — Toshkent: Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2010.
2. Rasulov, I. Leksikologiya va frazeologiya asoslari. — Toshkent: Fan nashriyoti, 2014.
3. Joʻrayev, M. Tilshunoslikka kirish. — Toshkent: Oʻzbekiston Milliy universiteti, 2012.
4. Karimov, B. Zamonaviy oʻzbek tili. Leksikologiya. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
5. Usmonov, M. Oʻzbek tili leksikasi va frazeologiyasi. — Toshkent: Universitet, 2005.
6. Toʻxliyeva, S. Tilshunoslik nazariyasi. — Toshkent: Innovatsiya, 2016.
7. Madrahimova, N. Oʻzbek tilining leksik tizimi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
8. Joʻrayev, A. Tilshunoslikning asosiy yoʻnalishlari. — Toshkent: Oʻqituvchi, 2013.
9. Nurmonov, A. Oʻzbek tilining tarixiy leksikologiyasi. — Toshkent: Fan, 2008.
10. Gʻulomov, A. va Shukurov, A. Oʻzbek tili nazariyasi asoslari. — Toshkent: Oʻzbekiston, 2011.